

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

معاونت پژوهش

به نام خدا

نشر اخلاق پژوهش

بیاباری از خداوند سبحان و اعتماد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشتن مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت جایگاه دانشگاه در
اعلامی فرهنگ و تمدن بشری و دانشجویمان و اخصای سینت علمی واحد های دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و
از آن تخلفی نکنیم:

- ۱- اصل برائت: التزام به برائت جویی از هر گونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی حوزه علم و پژوهش را به شائبه های غیر علمی می آلاینند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هر گونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تعهد به رواج و دانش و ارائه نتایج تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشجویمان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هر گونه حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران، همکاران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمانها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هر گونه پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (MA)
گرایش : زبان و ادبیات عرب

عنوان:

ترجمه و شرح کتاب «علل النحو» ابن وراق (باب نداء تا باب ضمیر)

استاد راهنما :

دکتر علی صابری

استاد مشاور:

دکتر علیرضا باقر

پژوهشگر:

فاطمه حاجی اسدالهی

پاییز ۱۳۹۱

تقدیم به
تمام کسانی که در مسیر پویایی علم قدمی برداشته‌اند

مشکر و قدردانی

سپاس به درگاه ایزدمنان که به لطف و رحمت خود به مخلوقاتش قدرت اندیشه، تخیل و راه ترقی و پیشرفت را فراسوی آنان گشود و با اعطای برکات خود، چیدن خوشه ای از خرمن علم را به بنده حقیرش عطا فرمود.

در اینجا لازم می دانم از زحمات بی شائبه جناب آقای دکتر علی صابری که بارها سمانی های ارزشمند و پراج، آموخته های خویش را چون چراغی فراروی من نهاد و کمال مشکر را به جای آورم. همچنین از زحمات استاد دکتر جناب آقای دکتر علیرضا باقر که با مشورت هوشمندانه و دقت نظر عالمانه در تدوین این مجموعه یاریم نمودند، کمال قدردانی را دارم.

و همچنین از حامیان، همیشگی زندگی، پدر و مادر عزیزم که شرایط لازم را برایم محیا کردند، کمال مشکر را دارم. و از استاد محترم جناب آقای حامد رمضانعلی که در تدوین این پایان نامه یاریم نمودند، بسیار سپاسگذارم. و در خاتمه از تمام افرادی که به نحوی حتی برگردن این اثر دارند صمیمانه، مشکر می نمایم و برای یکایکشان آرزوی توفیق از خداوند منان را خواستارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب فاطمه حاجی اسدالهی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی در رشته زبان و ادبیات عرب که در تاریخ ۹۱/۱۰/۱۹ از پایان نامه خود تحت عنوان: ترجمه و شرح کتاب «علل النحو» ابن وراق (باب نداء تا باب ضمیر)

با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در موارد که دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

درتاریخ : ۹۱/۱۰/۱۹

دانشجوی کارشناسی ارشد فاطمه حاجی اسدالهی از پایان نامه خود دفاع نموده وبا

نمره ۱۸ بحروف هجده و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
 دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
 دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 (این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

کد شناسایی پایان نامه : ۱۰۱۲۰۲۰۲۹۰۲۰۰۷	نام واحد دانشگاهی : تهران مرکزی کد واحد: ۱۰۱
عنوان پایان نامه : ترجمه و شرح کتاب «علل النحو» ابن وراق (باب نداء تا باب ضمیر)	
تاریخ شروع پایان نامه : ۹۱/۲/۷ تاریخ اتمام پایان نامه : ۹۱/۱۰/۱۹	نام و نام خانوادگی دانشجو : فاطمه حاجی اسدالهی شماره دانشجویی ۸۹۰۶۷۲۰۳۴۰۰ رشته تحصیلی : زبان و ادبیات عرب
استاد / استادان راهنما : دکتر علی صابری استاد / استادان مشاور: دکتر علیرضا باقر	
<p style="text-align: center;">چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده) :</p> <p>در این پایان نامه که به شرح کتاب «علل النحو» اختصاص دارد، ابتدا به پیدایش مکاتب نحوی پرداخته شده است و پس از آن زندگی فردی و اجتماعی ابن وراق، جایگاه او در نحو و همین طور آثارش به ویژه کتاب «علل النحو» او مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین به دلیل عنوان و موضوع کتاب که بر مدار استدلال بنا شده است، تاریخچه ای از تعلیل در نحو، تعریف علت، انواع علت و دیدگاه علماء نسبت به تعلیل ارائه شده است. در فصل سوم پایان نامه که بخش عمده و اصلی پژوهش است مباحث کتاب از «باب نداء» تا «باب ضمیر» ترجمه و شرح شده است. آنچه در این پایان نامه مورد بررسی قرار گرفته است، دقت در منابع گذشته و استفاده از کتب مرجع در عمق بخشیدن به یادگیری زبان عربی و فهم فلسفه های دستور زبان است. نگارنده در صدد است با ترجمه و شرح نمونه هایی از این تعلیل های نحوی توجه خواننده را به این موضوع جلب نماید که درک زبان را می توان با فلسفه آن در آمیخت تا یادگیری زبان عمیق شود اما این امر تا بدان جا مفید است که توجه خواننده صرفاً مشغول تعلیل های نحوی نشود و به واسطه آن به عمق مطلب راه یابد.</p>	

تاریخ و امضا :

مناسب است

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه

فصل اول: کلیات

۲	۱-۱ بیان مسأله پژوهشی
۲	۲-۱ هدف از پژوهش
۲	۳-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه پژوهش
۳	۴-۱ پیشینه تحقیق
۳	۵-۱ سؤالات یا فرضیه های تحقیق
۳	۶-۱ روش تحقیق
۳	۷-۱ قلمرو تحقیق
۳	۸-۱ طرح پژوهش
۴	۹-۱ محدودیت ها

فصل دوم: پیدایش مکاتب نحوی و سیره ابن وراق

۷	۱-۲ بخش اول: پیدایش نحو و مکاتب نحوی
۱۱	۲-۲ بخش دوم: معرفی ابن وراق
۱۲	۱-۲-۲ زندگی نامه ابن وراق
۱۳	۲-۲-۲ آثار ابن وراق
۱۴	۳-۲-۲ جایگاه ابن وراق در نحو
۱۵	۳-۲ بخش سوم: علل النحو
۱۶	۱-۳-۲ آغاز تعلیل در نحو
۱۹	۲-۳-۲ تعریف علت نحوی

۲۰انواع استدلال ۳-۳-۲
۲۰۱-۳-۳-۲ سماع یا نقل
۲۰۲-۳-۳-۲ استصحاب
۲۱۳-۳-۳-۲ اجماع
۲۱۴-۳-۳-۲ قیاس
۲۱۱-۴-۳-۳-۲ احکام قیاس
۲۲۲-۴-۳-۳-۲ انواع قیاس
۲۳۴-۳-۲ دیدگاه علماء پیرامون علت های نحوی
۲۵۵-۳-۲ کتاب «علل النحو» ابن وراق
۲۶۶-۳-۲ ارزش کتاب «علل النحو»
۲۷۷-۳-۲ روش کتاب «علل النحو»
۲۸۸-۳-۲ نقد کتاب «علل النحو»
۲۸۱-۸-۳-۲ ویژگی های مثبت کتاب
۲۹۲-۸-۳-۲ معایب کتاب

فصل سوم: ترجمه و شرح کتاب «علل النحو»

۳۱۱-۳ نداء
۵۸۲-۳ ترخیم
۷۱۳-۳ اغراء
۷۵۴-۳ مصدر
۹۱۵-۳ ظرف
۹۹۶-۳ حال
۱۱۰۷-۳ حروف عطف

۱۱۷.....	۸-۳ صفت
۱۳۰.....	۹-۳ تأکید
۱۳۸.....	۱۰-۳ تمییز
۱۴۳.....	۱۱-۳ استثناء
۱۴۸.....	۱۲-۳ حروف استثنائی که به واسطه آنها جر داده می شود.
۱۵۸.....	۱۳-۳ کم
۱۶۳.....	۱۴-۳ لا

فصل چهارم: نتیجه گیری

۱۷۳.....	نتیجه گیری
۱۷۵.....	منابع و مآخذ

فصل اول

کلیات

۱-۱ بیان مسأله پژوهشی :

این پایان نامه پژوهشی است پیرامون ترجمه و شرح بخشی از کتاب «علل النحو» ابن وراق ، عالم نحوی قرن چهارم، و آن یکی از معتبرترین کتاب هایی است که مسائل نحوی و علت های آن را به صورت علمی و دقیق با شواهد قرآنی و شعری و اقوال عرب بیان داشته است. پایان نامه حاضر ترجمه ای است دقیق همراه با شرح و تحقیق پیرامون موضوعاتی پیچیده و مبهم که تقدیم به پژوهندگان علم و دانش می گردد.

۱-۲ هدف از پژوهش :

هدف از انجام این پژوهش عرضه ترجمه و شرح مسائل مبهم این کتاب و بیان دیدگاه نحویان بصره و کوفه و ارائه نمونه هایی از فلسفه نحو به دانش پژوهان فارسی زبان می باشد تا با بهره گیری از آموزه های علمی علمای نحو، تلاشی در خدمت به علم نحو صورت گرفته باشد.

۱-۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن :

در اهمیت این موضوع همین بس که ترجمه حاضر شرح یکی از معتبرترین کتابهای قرن چهارم پیرامون علت های نحوی است که آگاهی به آن ضروری می باشد، به خصوص این که پژوهش حاضر در بردارنده آراء متنوع در نحو عربی و استدلال های نحویان بصره و کوفه و موازنه ای دقیق بین این اصطلاحات است. و با توجه به مسائل مطرح شده و علاقه پژوهشگر به مباحث صرفی و نحوی بر آن شدم تا به شرح و ترجمه این کتاب پردازم.

۴-۱ پیشینه تحقیق :

پیرامون کتب نحوی شروح بسیاری نگاشته شده است، اما بنابر بررسی های به عمل آمده پیرامون ترجمه و تحقیق کتاب های مربوط به فلسفه قواعد نحو در قرن چهارم، تا کنون ترجمه و شرحی صورت نگرفته است.

۵-۱ سوالات یا فرضیه های تحقیق :

شیوه استدلال ابن وراق در مسائل نحوی به چه شکل است؟
آیا ابن وراق از جمله نحویانی است که پایبند علت های نحوی و متأثر از بحث های منطقی است؟

۶-۱ روش تحقیق :

کتابخانه ای

۷-۱ قلمرو تحقیق :

کتاب «علل النحو»

۸-۱ طرح پژوهش :

این پایان نامه شامل مقدمه و چهار فصل است: فصل اول: کلیات. فصل دوم: در سه بخش تنظیم شده است؛ بخش اول: پیدایش مکاتب نحوی، بخش دوم: سیره ابن وراق که شامل: زندگی نامه، آثار و جایگاه او در نحو عربی می باشد، بخش سوم: در مورد تاریخ تعلیل، تعریف علت های نحوی، انواع علت، دیدگاه علماء در تعلیل نحوی و معرفی کتاب «علل النحو» ابن وراق و ویژگی های آن می باشد. در فصل سوم مباحث و عناوین کتاب از «باب نداء» تا «باب ضمیر» ترجمه و شرح شده است و فصل چهارم به نتیجه گیری اختصاص دارد.

۹-۱ محدودیت ها:

به دلیل آنکه بسیاری از کتبی که پیرامون علت های نحوی نگاشته شده، به دست ما نرسیده است، دستیابی به منابع برای شرح و فهم مطلب بسیار دشوار بود. و همین طور نبود نسخه های متعدد از کتاب ، سبب آن شد که بسیاری از اشکالات تاپیی بر ما روشن نگردد که البته بسیاری از آنها با کمک راهنما و مشاور محترم قابل حل گردید.

فصل دوم
پیدایش مکاتب نحوی
و سیره ابن وراق

بخش اول

پیدایش نحو و مکاتب نحوی

۱-۲ پیدایش علم نحو و مکاتب نحوی

علم نحو در عراق با ابوالاسود دوئلی آغاز وبا وضع قواعد نحو توسط او، موضوع اختلاف میان علمای بصره و کوفه شد و هر گروه را به سمت مکتبی سوق داد. نحویان بصره اهل منطق قیاس بودند و به الفاظ درست و زبان فصیح بادیه نشینانی استناد می کردند که اطراف بصره سکونت داشتند و آنچه را که نامناسب و سست بود به دور می انداختند. شاید بتوان گفت: دلیل گرایش آنها به عقل، مربوط به تنوع ساکنان و فرهنگهای متعدد در بصره است. اما نحویان کوفه که صاحب مکتب کوفه شدند، الفاظی را از بادیه نشینان عرب شاهد می گرفتند که از نظر فصاحت و قدرت تحلیل جای منقولات بصریان را نمی گرفت. در حقیقت نقل در فرهنگ کوفیان بر عقل غلبه داشت و شاید علت این گرایش در تبعیت نحویان کوفه از ابن مسعود است که برای نصوص اهمیت زیادی قائل بود. (حسان، ۲۰۰۰، ۲۹).

این اختلاف ادامه پیدا کرد تا جایی که موارد اختلافی نحویان بصره و کوفه به صدو بیست مسأله رسید (ابن انباری، ۱۹۹۸، ۱ / ۱۱). اما این اختلاف ها به مسائل نحوی باز می گردد نه اصول نحوی، اگرچه کتبی وجود دارد که اختلاف نحویان بصره و کوفه را در اصول نیز می شمارد، به طوری که هر مکتب در «ده» اصل با هم اختلاف و در «ده» اصل با هم اشتراک دارند (حسان، ۲۰۰۰، ۴۲ و ۴۳).

البته برخی محققان بر این باورند که نحو عربی در اصول، تبویب و کلیات برگرفته و متأثر از نحو هندی، یعنی «سانسکریت» است. و این گونه اذعان دارند که در عهد ساسانیان چند سده قبل از روزگار خلیل و سیبویه، کتابی در صرف و نحو زبان سانسکریت به زبان پهلوی ترجمه شد و پس از فتوحات اسلام، نو مسلمندان غیر عرب (از جمله ایرانیان نواحی خراسان و مناطق

شرقی) به استنباط و استخراج قواعد نحوی و لغوی زبان تازی و تدوین و تنظیم آن پرداختند و نخستین نحویان زبان تازی، نه تنها در مباحث علم الحروف یا آواشناسی، بلکه در مقولات صرفی و نحوی نیز به نوعی با روشهای هندوان در این موضوعات ارتباط داشته و از آنها بهره گرفته اند، به طوری که خلیل بن احمد فراهیدی (۱۷۰هـ) در ترتیب حروف کتاب «العین» همانند ترتیب حروف کتابهای نحو و لغت هندوان عمل می کند و در به کار گیری اصطلاحات نحودر لغت از روشهای پیشینیان بهره می گیرد. این سیر ادامه دارد تا اینکه با تألیف «الکتاب» سیبویه علم نحو صورتی منظم و منسجم به خود می گیرد، تا جایی که کتاب او در اصول و قواعد بسی دقیق تر از کتاب «العین» است (مجتبایی، ۱۳۸۳، ۱ - ۶۴)

قبل از خلیل و سیبویه، از میان علمای اهل بصره، ابن ابواسحاق حضرمی (۱۱۷هـ) اولین کسی است که به قیاس و علل نحوی پرداخت و گروهی از شاگردانش همچون عیسی بن عمر ثقفی (۱۴۹هـ)، ابو عمرو بن علاء (۱۵۴هـ) و یونس بن حبيب (۱۸۲هـ) به استخراج قواعد نحو پرداختند. اما خلیل بن احمد فراهیدی واضع علم عروض، گام مهمی در علم صرف و نحو برداشت (ضیف، ۱۹۷۲، ۲۲ - ۳۲). تا اینکه در اواسط قرن دوم هجری، عمرو بن عثمان بن قنبر، ملقب به "سیبویه" (۱۸۰هـ) شیخ نحویان بصره، اصول و قواعد علم صرف و نحو را تنظیم و در دقیق ترین شکل علمی آن استخراج نمود و در کتاب مشهورش «الکتاب» جمع آوری کرد و به حق اولین کتاب جامعی است که قواعد صرف و نحو را در بردارد. این کتاب سنگ بنای نحو عربی به شمار می رود تا جایی که نحویان متأخر در تألیف آثارشان از اصول و قواعد این کتاب بهره مند شده اند. (همان، ۵۹ - ۶۰). ابو عثمان مازنی شاگرد اخفش اوسط در مورد وی میگوید: "هر کس بخواهد بعد از کتاب سیبویه، کتابی تألیف کند باید شرم کند". ابو طیب لغوی نیز در مورد او می گوید: "او بعد از خلیل داناترین مردم در نحو است و مردم کتاب او را «قرآن نحو» می نامند". (سیبویه، ۱۹۸۲، ۱ / ۲۱ - ۲۲).

بعد از او شاگردش اخفش اوسط (۲۱۱هـ) تنها کسی بود که به «الکتاب» دسترسی داشت.

البته علمایی چون قطرب (۲۰۶هـ)، ابو عمرو جرمی (۲۲۵هـ)، ابو عثمان مازنی (۲۴۹هـ)، مبرد

(۲۸۶هـ)، زجاج بصری (۳۱۰هـ) و ابن سراج (۳۱۶هـ) به طور گسترده به شرح و تفسیر کتاب سیبویه پرداخته اند تا اینکه مدرسه بصره به ابو سعید سیرافی (۳۶۸هـ) منتهی شد و به نهایت استواری و اعتبار رسید (حدیثی، ۱۹۷۴، ۲۲۸)

در مقابل مدرسه بصره، مدرسه کوفه قرار داشت که با کسای (۱۸۹هـ) شیخ نحویان کوفه و شاگردش فراء (۲۰۷هـ) آغاز شد (ضیف، ۱۹۷۲، ۱۵۴) آن دو اصول و قواعد نحو را به شکل مستقلی درآوردند به طوری که ثمره این کار تربیت شاگردانی چون ابوبکر انباری (۳۲۸هـ) است که نحو کوفی را با علل و احتجاجات قوی، اصلاح و تقویت نمود (همان، ۲۳۸). بالا گرفتن نزاع میان نحویان بصره و کوفه سبب پیدایش آراء مختلف و مکاتب نحوی دیگر، همچون مکتب بغدادی، اندلسی و مصری شد. در قرن چهارم هجری نحویان بغداد روش جدیدی را در مطالعات نحوی خود برگزیدند که منجر به آمیختن آراء دو مدرسه بصری و کوفی گردید و علت این امر شاگردی نخستین نحویان بغداد نزد مبرد و ثعلب بود که عده ای گرایش به آراء کوفی و عده ای دیگر گرایش به آراء بصری پیدا کردند. در حقیقت مدرسه بغداد به دو گروه تقسیم شد: گروه اول با گرایش کوفی که مهمترین ایشان ابن کیسان (۲۹۹هـ)، ابن شقیر (۳۱۵هـ) و ابن خیاط (۳۲۰هـ) بودند به گونه ای که زجاجی در مورد آنها می گوید: "اینان نحو کوفی و بصری را به هم آمیختند اما به استدلال کوفی گرایش داشتند." گروه دوم گرایش به آراء بصری داشتند که عبارتند از: زجاجی (۳۳۷هـ)، ابو علی فارسی (۳۷۷هـ)، ابن جنی (۳۹۲هـ) و جارالله زمخشری (۵۳۸هـ). (همان، ۲۴۵-۲۴۸)

مکتب اندلسی با جودی بن عثمان آغاز می شود که برای نخستین بار کتاب های نحویان کوفه را به سرزمین خود آورد و به تألیف نحو پرداخت اما بررسی علم نحو در اندلس از زمان ملوک الطوائفی شدن به شکوفایی خود رسید؛ بنابراین نحویان اندلس آراء و افکار نحویان بصره و کوفه و بغداد را به هم آمیختند علاوه بر اینکه آراء جدیدی بر آن افزودند. می توان گفت اعلم ششمی (۴۷۶هـ) اولین کسی است که راه استفاده از چنین گرایشی را به نحویان اندلس آموخت